

Ressut Suomen historian käännekohtissa

PAULI KRUHSE

Suomi Ressun perustamisen aikaan

Uuden koulumuodon vahvistaminen. Suomen oppikoululaitos oli voimakkaan uudistamisen ja kehittämisen kohteena 1800-luvun puolivälin jälkeen. Oppikoululaitoksen määrittelevä perustava asetus oli 8. elokuuta 1872 säädetty koulujärjestys, joka oli voimassa aina 1970-luvulle. Sen koulukuria koskeva 5. luku oli luokkahuoneiden seinällä 1970-luvulle asti. Teksti alkoi:

Oppilas harrastakoon Jumalanpelkoa ja hyviä tapoja sekä vaarinottakoon oppilaitokselle säätyä järjestystä. Tämän suhteen erehdyttyänsä sekä mil-lä tavoin tahansa rikottuaan siveyttä ja säädyllisyyttä vastaan, olkoon hän opettajainsa nuhteiden ja rankai-semisen alainen.

Koulujärjestystä tarkennettiin vuonna 1883, jolloin lyseot jaettiin klassisiin lyseoihin (yliopisto-opintoihin valmistava »latinakoulu») ja reaalilyseoihin. Helsingissä toimi vuodesta 1887 Hämeenlinnasta siirtynyt suomenkielinen (klassinen) normaalilyseo, jossa oli alaluokilla joitakin reaalisuuntiakin. Monenlaisten tarpeellisuus- ja suuntautumispohdintojen jälkeen Aleksanteri III hyväksyi Helsinkiin ja Viipuriin perustettavat, 1. syyskuuta 1891 toimintansa aloittavat suomalaiset reaalilyseot. Näin siis Ressukin perustettiin.

Ressun ensimmäinen matrikkeliin merkitty oppilas oli 4. heinäkuuta 1879 syntynyt Väinö Keinänen, sittemmin arkkitehti, joka kuoli vuonna 1948. 1. luokalle lukuvuodeksi 1891—1892 otettiin kaikkiaan 40 vuosina 1877-1881 syntyntä oppilasta. Näistä ylioppilastutkinnon suoritti 11 oppilasta.

Yhteiskunnalliset levottomuudet leviävät Venäjällä.

Koulumaailma ei luonnollisesti toiminut muun yhteiskunnan muutosten ulkopuolella. Venäjällä oli

koko 1800-luvun esiintynyt erilaisia väkivaltaisai-kin kumousliikkeitä, mutta Suomeen niillä ei ollut juuri vaikutusta. Aleksanteri II murhattiin vuonna 1881 ja Aleksanteri III:ta vastaan tehtiin murhayri-tyksiä. Leninin vanhempi veli Aleksandr hirtettiin osallisuudesta tällaiseen toimintaan vuonna 1887. Väkivaltaliikkeen vastapainona venäläinen sanoma-lehdistö alkoi vaatia hallitsijalta yhä tiukempia toimia ja poliisivalvontaa. Suomen poikkeava oikeusjärjestys, suorat kontaktit ulkomaille ja autonominen erityis-asema, vieläpä pääkaupungin vieressä, alkoivat joutua yhä lisääntyvän kielteisen kritiikin kohteeksi.

Valtaistuimelle vuonna 1894 noussut Nikolai II antoi perinteisen hallitsijalupauksen Suomen lakien ja oikeuksien kunnioittamisesta. Vuonna 1899 tilanne muuttui, kun Nikolai antoi helmikuussa julistuksen Suomen valtiopäivien aikaisemman lainsäädäntäval-lan supistamisesta. Keisarilla oli oikeus ilman valtio-päivien suostumusta säätää lakeja, joiden hän katsoi olevan koko keisarikuntaa koskevia. Vuonna 1900 annettiin asetus nopeutetusta siirtymisestä venäjän kielen yksinomaiseen käyttöön Suomen ylimmissä hallintoelimissä. Tähän oli kyllä pyritty aiemminkin, mutta nyt toimeen ryhdyttiin todella.

Venäjän-Japanin tappiollinen sota vuosina 1904-1905 seurauksineen pakotti tsaarin rajoittamaan yksinvaltiuttaan. Venäjä sai kansanedustuslaitoksen, duuman. Suomi sai kansanvaltaisesti valitun eduskun-nan vuonna 1906. Koululaitoksessa venäjän entinen 40 viikkotunnin määrä (kaikilla luokilla) oppikouluis-sa pudotettiin 1. helmikuuta 1906 armollisessa julis-tuksessa 24:ään. Äidinkieli nousi 14:stä viikkotunnista 24:ään. Helpotus oli hetkellistä. Venäjän lehdistö ja aateliskokoukset jatkoivat hetkellisen sokin jälkeen Suomen oikeuksien arvostelua duumassa ja lehdis-tössä. Vuonna 1910 säädettiin sitten laki yleisvalta-kunnallisesta lainsäädännöstä. Ennen vain Suomen

kansalaisille rajattu oikeus virkoihin ja elinkeinon harjoittamiseen poistettiin vuonna 1912.

Nikolain aikana Venäjän hallintoa eri suuntiin vetäneet poliittiset äärivoimat vahvistuivat jatkuvasti. Sosialistivallankumoukselliset (eserrät) olivat merkittävin poliittinen ryhmä, joka kylläkin boikotoi duuman vaaleja vuonna 1905. Eserrät tekivät lukuisia salamurhia Venäjällä vuosisadan vaihteesta lukien. Bolševikit olivat ulkomailla toimineen Leninin johdolla aluksi vähäinen ryhmä. Lenin oli niitä harvoja, joka jo vuonna 1901 kirjoitti *Iskra*-lehdessään Münchenissä Suomen itsenäisyyden puolesta. Lenin ja Stalin tapasivat Venäjän sosiaalidemokraattisen työväenpuolueen salaisessa kokouksessa Tampereella 25.-30. joulukuuta 1905.

Tuossa salaisessa kokouksessa ressu Martti A. Eklund, vuoden 1906 ylioppilas, toimi joululomansa aikana lähettinä ja oppaana.

Sortokaudet, ensimmäinen maailmansota ja itsenäistyminen

Vastarintaa ja mielenilmauksia Suomessa. Vuosina 1902-1903 Suomessa järjestettiin yleiset kutsunnat asepalvelukseen Venäjän armeijassa. Asia herätti voimakasta vastustusta, kutsuntoja boikotoitiin, lentolehtisiä jaettiin ja maasta paettiin. Lopulta yrityksestä luovuttiin ja Suomi määrättiin suorittamaan korvausta Venäjän sotalaitokselle.

Tuon ajan ressujen muisteluissa asevelvollisuusasia tuli vahvasti esille. Jopa aseita hankittiin Ruotsissa toimivien Japanin diplomaattien avustuksella. Yhteistoimintaa etsittiin myös tsaarin valtaa vastustavien venäläisten vallankumouksellisten kanssa. Venäjän sotilas- ja santarmihallinnon kiristäessä otetaan Suomessa koululaisten, myös ressujen, keskuudessa alkoi esiintyä erilaisia mielenilmauksia: kivien heittäminen kasakoita kohti ja venäläisten kymnasistien häirintää.

Toisenlaistakin suuntausta, suuren valtakunnan etujen hyödyntämistä, esiintyi liiketoiminnassa ja muilla elämän alueilla. Kuusi ressua hakeutui ennen itsenäistymistä upseerikoulutukseen ja upseereiksi Venäjän armeijaan. Yksi heistä kaatui Mantšuriassa vuonna 1905 ja kaksi Venäjän länsirintamalla vuonna 1917. Suomessa näiden upseerien suosio ei ollut suuri. Vanhojen ressujen muistelmien mukaan kun norssi Uno Hirvonen (1898—1971) alias kirjailija Simo Penttilä tuli johonkin Ressun juhlaan venäläisen vänrikin univormussa, hän sai pikaiset lähdöt ulos. Bolševikkien päästyä valtaan suurin osa suomalaisista upseereista palasi Suomeen. Näiden »ryssänupsee-

rien» ja jääkäri liikkeen kautta syntyneen upseerikunnan välillä oli koko 1920-luvun ajan kahnausta.

Erikoinen koulunuorison keskuudessa syntyneen itsenäisyysaktiivisuuden muoto oli »Verikoirat»-salaseura, jossa mukana oli ressuja ja muita koululaisia johtajanaan Arvid Nikolainen, vuonna 1905 19-vuotias Resson VI-luokkalainen). Mukana oli muun muassa edellä mainittu Martti Eklund. He syyllistyivät vuonna 1905 murhaan, jonka kohteena oli 20-vuotias työmies — heidän näkemyksensä mukaan poliisin ilmiantaja. Myöhemmin he tekivät muita surmatekoja ja pommiattentaatteja. Attentaattia Nikolai II:ta vastaan Koi-vistolla valmisteltiin. Ryhmän olemassaolo ei koskaan tullut santarmiston tai poliisin tietoon. Ääriryhmissä edelleen toiminut Nikolainen, myöhemmän piispa Aimo T. Nikolaisen setä, katsoi kuitenkin parhaaksi siirtyä maasta pois, Yhdysvaltoihin, jossa hän kuoli vuoden 1954 lopussa ja palasi vainajana Suomeen.

Jääkäri liike. Suomen suuriruhtinaanmaa julistettiin sotatilaan 30. heinäkuuta 1914. Sodan alettua osa suomalaisista oli hyvinkin lojaaleja Venäjän keisaria kohtaan. Varakkaampi väestö, jolla oli yhteyksiä Venäjälle, tarjosi muun muassa *Suomen Wirallisessa Lehdessä* tiloja ja sairaanhoitopalveluja Venäjän armeijan haavoittuneiden hoitoon. Suomalaiset — upseereja ja joitakin vapaaehtoisia lukuun ottamatta — eivät olleet Venäjän sotavoimissa. Helsingissä teetettiin vuodesta 1914 lähtien linnoitustöitä jopa kiinalaisilla rangausvangeilla. Rakenteilla ollut rautatieasema muutettiin sotilassairaalaksi, jossa keisari vieraili vuonna 1915.

Venäjän hallitus oli asettanut toimikunnan pohtimaan Suomen autonomisen aseman täydellistä lakkauttamista. Kun toimikunnan suunnitelmat vuosisivat ja ne julkaistiin 18. marraskuuta 1914 *Helsingin Sanomissa*, erityisesti moni nuori päätteli, että passiivisella vastarinnalla Suomi ei voi pelastua. Maailmansodan syttyttyä ajatus aseellisesta vastarinnasta elpyi uudelleen. Ruotsissa se oli kytenyt suomalaisen aktivistiliikkeen muodossa koko vuosisadan alun ajan. Ostrobotnialle kokoonnuttiin salaisesti suunnittelemaan sotilaallisia toimia 20. marraskuuta 1914. Tätä pidetään jääkäri liikkeen perustamispäivänä.

Pohjoispohjalaisen osakunnan kuraattori, Resson vuoden 1901 ylioppilas tohtori Rudolf Holsti ei ollut salaisesta kokouksesta tietoinen. Holstin sanottiin olleen Ostrobotnialla ainoan, joka ei uskonut Saksan voittoon. Hänen aikalaisistaan Ressussa — muilla kuin aktiivisen itsenäisyystaistelun alalla — voidaan mainita

myöhempi kirjailija Joel Lehtonen. Mainittakoon, että Rudolf Holstin englanninkielinen väitöskirja esitettiin Helsingissä Suomen yliopiston (!) filosofisessa tiedekunnassa 16. huhtikuuta 1913. Vuosisadan vaihteen nousevasta suomalaisuuden kulttuurin hengestä voidaan mainita myös seuraavat ressit: teatterinjohtaja Eino Kalima, kirjailijat Arvid Lydecken (Arvily), Artturi Järviluoma (yksityisoppilas), Elmer Diktonius, Yrjö Kivimies, Vilho Helanen, taidemaalari Antti Favén sekä arkkitehteina Paatelan veljekset ja Väinö Vähäkallio. Ehkä jonkinlaisena Helasen aatteellisena »vastakohtana» voidaan nimetä kirjailija Arvo Turtainen.

Yleisradion Elävässä arkistossa on vuodelta 1972 Ressua runsaan vuoden vuosina 1908—1910 käyneen Karl Lennart Oeschin haastattelu. Oesch oli sittemmin Viipurilaisen osakunnan jäsen, viittä vaille kasvitieteilijä ja myöhemmin kenraali. Hän tuli ostrobotnialaisten tavoin siihen tulokseen, että passiivisella vastarinnalla ei saavuteta mitään ja lähti Saksaan helmikuussa 1915. Hänen isänsä, Sveitsistä Suomeen muuttanut juustomestari, tuki poikansa päätöstä. Lähtijöille, kuten Oeschille, oli selvää, että kysymys oli valtiopetoksesta, joka hänen kohdallaan naamioitiin yliopiston opettajien tuella kasvitieteelliseksi tutkimusmatkaksi Lundiin.

Tiedettiin, että Ruotsin hallitus pysyttelee kaikenlaisen aktivismin ulkopuolella. Saksa oli nyt Venäjän vastaista sotaa käyvänä valmis tukemaan suomalaisten pyrkimyksiä. Venäjän armeijassa palvelevat suomalaiset upseerit pyrkivät toisenlaiseen liikkeeseen, muun muassa vuonna 1916 suomalaisen vapaaehtoisjoukon muodostamiseen Venäjän armeijaan. Joitakin satoja suomalaisia olikin siirtynyt Venäjän armeijan rivimiehiksi sodan alkaessa. Tsaarin hallinto luonnollisesti tuki tätä.

Lockstedtin leirille Schleswig-Holsteinissa perustettiin 23. helmikuuta 1915 kahdensadan miehen vahvuinen Pfadfinder (»partio») -kurssi halukkaille. Se laajennettiin elokuussa 1915 kahden tuhannen vahvuiseksi, ja seuraavana keväänä siitä muodostettiin Kuninkaallinen Preussin Jääkäripataljoona 27. Jääkäreiksi lähti kaikkiaan kaksikymmentäneljä Ressua päiväkouluna käynyttä tai siellä yksityisesti ennen vuotta 1915 opiskellutta.

Venäläiset olivat hyvin selvillä jääkäritoiminnasta. Santarmikenraalimajuri Jeremin raportoi 2. kesäkuuta 1916 (*Hakkapeliitta* 1933):

»Marraskuun alussa 1914 ilmestyi Suomeen saksalaisten Suomen kansalle osoitettuja lentolehtisiä, joissa sitä kehoitetaan »syöksemään päältään Venäjän ies» Saksan avulla, joka »on jyrkästi päättänyt Teidän maallenne palauttaa poliittisen vapauden ja itsenäisyyden sekä karkoittaa venäläiset barbarit niin pian kuin sopiva hetki siihen tulee».

Tuloksena tästä oli se, että Suomen nuorison keskuudessa syntyi ajatus eroittaa Suomi Venäjästä Saksan ja sen mahdollisen liittolaisen Ruotsin avulla.

Tsaarinvallan kukistuminen ja itsenäistyminen. Venäjällä levottomuudet johtivat maaliskuussa 1917 Nikolai II:n vallasta luopumiseen. Väliaikainen hallitus kumosi yleisvaltakunnallisen lainsäädännön Suomessa ja palautti valtiosäännön välittömästi liki entenslaiseksi. Suomalaiset sosialistit esiintyivät työläis- ja sotilasneuvostojen edustajakokouksessa Pietarissa 20. kesäkuuta 1917 ilmoittaen kantanaan olevan Suomen täyden itsenäisyyden. Kokouksen 1 090 valtuutetusta vain bolševikkien 105 valtuutettua oli tällä kannalla muiden katsoessa, että asia — jopa autonomian jatkaminen — kuuluu perustuslakia säätävälle, vaaleissa valittavalle kansalliskokoukselle.

Suomessa vuonna 1916 valittu eduskunta sosiaalidemokraattisine enemmistöineen ei tätä odottanut, vaan päätti yllättäen aivan puhdasta teknistä hallintoasiaa valmisteltaessa siirtää ylimmän vallan Suomessa itselleen muissa kuin ulkosuhde- ja sotilasasioissa. Väliaikainen Kerenskin johtama hallitus Pietarissa katsoi, että Suomi ei voi siitä yksin päättää, hajoitti heinäkuussa eduskunnan ja julisti uudet vaalit pidettäväksi lokakuussa 1917. Samaa aikaan elintarvikejakelu alkoi kangerrella maassa muun muassa maanviljelijöiden luovutuslakkojen vuoksi ja lopulta siitäkin syystä, että Pietariin saapuneiden elintarvikkeiden edelleenkuljetus Suomeen estyi. Työväestön järjestöt perustivat paikallisesti sekä keskitetysti »järjestyskaarteja», jotka ryhtyivät takavarikoimaan elintarvikkeita. Samaa tapahtui aiemmin lähes spontaanisti järjestysvallan puuttuessa kiihtyneiden torikokousten yhteydessä.

Marraskuussa 1917 bolševikit tekivät Pietarissa vallankaappauksen. Suomalaiset työväenjärjestöt julistivat yleislakon. Suomalaisen sosialistien ja Venäjällä vallan kaapanneiden bolševikkien tavoitteet nähtiin yhteneviksi. Lenin kirjelmöi Helsinkiin ja Stalin kävi marraskuun lopulla sosiaalidemokraattisen puolueen puoluekokouksessa Helsingissä kehottamassa työväkeä sellaiseen »rohkeuteen» kuin mitä bolševikit olivat Pietarissa osoittaneet. Työväen kaarteista muo-

dostuneisiin punakaarteihin liittyi myös bolševistista venäläistä sotaväkeä.

Bolševikkien kaapattua Venäjällä vallan Suomen eduskunta julisti itsensä 15. marraskuuta maan korkeimman vallan haltijaksi. Hallitus antoi eduskunnalle 4. joulukuuta 1917 ehdotuksen otsikolla »Suomen Kansalle» Suomen julistamisesta riippumattomaksi tasavallaksi. Tämän eduskunta hyväksyi 6. joulukuuta 1917. Kansankomissaarien neuvosto Pietarissa tunnusti Suomen itsenäisyyden 31. joulukuuta 1917 (Venäjällä 18. joulukuuta vanhaa lukua).

Suomen yhteiskuntajärjestyksen puolustamisen hinta vuonna 1918. Bolševikkien Pietarissa suorittama helpohko vallanotto innosti Suomessa myös punakaarteja ja sosiaalidemokraattien jyrkkää enemmistösiipeä. Tammikuun 28. päivänä 1918 nämä syrjäyttivät aseellisesti Helsingissä hallituksen sekä eduskunnan ja antoivat julistuksen:

Olemme tänään päättäneet ehdottaa Suomen työvälle, että kun kansan vihan ansainnut senaatti on kukistunut, asetetaan maan vallankumouhallitukseksi Suomen Kansanvaltuuskunta sekä Työväen Pääneuvosto sen toimintaa valvomaan ja yhdessä sen kanssa maan hallitusasioita toistaiseksi hoitamaan, kunnes Suomen työtätekevä kansa toisin päättää.

Vallankumoushallituksen tulee olla sosiaalidemokratinen. Sen jäsenten lopullinen määrääminen tulisi jättää Työväen Pääneuvoston päätösvaltaan. Kunnes Pääneuvosto kokoontuu, kehoitamme työväkeä hyväksymään Suomen Kansanvaltuuskunnan, jonka jäseninä ovat seuraavat toverit: (...)

Eduskunnan 27. marraskuuta 1917 nimittämä ja Vaasaan siirtynyt hallitus julisti 28. tammikuuta 1918 järjestyskunnat (suojeluskunnat) hallituksen joukoiksi, ylipääällikkönään Venäjältä Suomeen palannut kenraali(luutnantti) Gustaf Mannerheim.

Ressusta vuonna 1900 ylioppilaaksi tullut juristi, Tokoin hallituksen senaattori 1917 ja Elannon toimitusjohtaja Väinö Tanner vastusti punakaartien vallankaappausta ja pysytteli siitä erossa. Jääkärit palasivat Suomeen ja liittyivät kenraali Mannerheimin joukkoihin helmikuussa 1918. Vajaa neljäsosa, lähinnä työväestöön kuuluvia, jätti tulematta. Jotkut liittyivät punaisiin.

Koulunkäynti Ressussa oli keskeytyksissä koko kevätlukukauden. Ressut pysyttelivät sotatapahtumien ulkopuolella tai liittyivät useimmiten valkoisiin joukkoihin. Saksalainen Itämeren divisioonaa valtasi

Helsingin 14. huhtikuuta 1918 mennessä. Taisteluissa kaatui sekä punaisten vangitsemina tai surmaamina menehtyi yhteensä 23 entistä ressurua, muun muassa Snellmanin veljekset (28 v. ja 30 v.) samana päivänä 10. huhtikuuta 1918 Virolahdella. Kaatuneita jääkäreitä menehtyneiden ressurujen joukossa oli kolme. Sankaritaulussa koulun juhlasalissa on vuoden 1918 luettelon ensimmäisenä santarmien vangitsema ja vuonna 1916 Katajanokan lääninvankilassa menehtynyt aktivisti, lehtori Hugo Stenberg, 40 v. Koulun VII luokan oppilas, 19-vuotias Väinö Kaartinen haavoittui ja kuoli Jämsässä 18. maaliskuuta 1918. Itä-Karjalan kansanousua tukevilla retkillä myöhemmin vuonna 1918 kaatui tai katosi kolme ressurua. Punaisiin liittynyt, IV luokalta Ressusta eronnut 18-vuotias Lauri Wirtanen kuoli vankileirillä Tampereella 14. kesäkuuta 1918.

Kansanvaltuuskunnan valistusasioiden valtuutetun ja ideologin sekä myöhemmin Terijoen hallituksen »pääministeriksi» ryhtyneen Otto Wille Kuusisen kaksi poikaa, Esa ja Taneli, olivat ressuruja. Wilho Suomi muistelee, kuinka siitä huolimatta, että isä-Kuusinen oli pyrkinyt kumoamaan Suomen hallitusmuodon ja sitten paennut Neuvosto-Venäjälle, hänen poikaansa Esaan suhtauduttiin aivan asiallisesti syksyllä 1918. Esa erosi IV luokalta Ressusta vuonna 1922 ja siirtyi Neuvosto-Venäjälle. Hän joutui NKVD:n vankileirille kansanvihollisena tammikuussa 1938. Isä-Kuusinen pelasti hänet Terijoen hallituksen avuksi

Sankaritaulu

Vuonna 1918 sekä talvi- ja jatkosodassa kaatuneiden muistoksi Ressun juhlasalin seinälle kiinnitettiin helluntaisnunnaintaina 16. toukokuuta 1948 Pro Patria -sankaritaulu.

Tietoja vuosina 1939-1944 kaatuneista ressuruista kerättiin vuodesta 1945 lähtien, myös lehti-ilmoitusten välityksellä. Tiedot kaatuneista saatiin melko kattavasti, mutta vuoden 1951 matrikelista ilmenee, että joitakin on jäänyt tuolloin valmistelijoilta tietymättömiin. Toimikunta vastaanotti myös muutamia omaisten kirjeitä, joissa rintamalla jatkosodassa kadonneiden osalta toivottiin, että nimeä ei — siis vuonna 1948 — merkittäisi tauluun. Kahden talvisodassa kaatuneen nimi puuttuu taulusta: Laitakari, M. S. ja Santa, A. O. Jatkosodassa kaatuneista jäivät puuttumaan Airimo, A. G.; Baborin, R. O.; Järvinen, L. V.; Kelas, A. R. U.; Korhonen, K. A. E.; Kuusisto, A. L.; Laakso, Y. A.; Linervo, U. E.; Lipponen, A. H.; Luosta, H. W.; Pennanen, H. U.; Rania, U. K.; Roine, A. R. V.; Sajari, M.; Salmi, D. S. H.; Saloheimo, Y. A. A.; Törrönen, I. V.; Vaalamo, G. M. Näistä Ilkka Törröstä ja Asser Roinetta ei merkitty omaisten toivomuksesta sankaritauluun. Törrönen katosi lennolla Haapasaa- reteläpuolella 1943 ja Roine Säkkipäällä 1944.

29. marraskuuta 1939. Esa kuoli Petroskoissa 1949. Toinen poika Taneli tuli Ressusta ylioppilaaksi vuonna 1932 ja loi uran kemistinä Suomessa.

Keskeytyneiden opintojen loppuunsaattaminen

Kuten sanottu, jääkäreiksi lähti 24 ennen vuotta 1915 Ressua käynnyttä. Tämän lisäksi 61 muualla aiemmin päiväkoulu käynnyttä ja jääkäriksi lähtenyttä täydensi opintasuorituksiaan Ressussa yksityisoppilaina, pääosin 1920-luvulla. Tunnetuimpia päiväkoulu käyneistä ovat myöhemmin kenraalikuunaan nousseet Gustaf Gustafsson (yksityisoppilas), Paavo Talvela, Oiva Olenius ja Lennart Oesch. Vuonna 1916 koulun 25-vuotismatrikkelissa todettiin vuonna 1897 syntyneen, koulunsa keskeyttäneen talollisen pojan Paavo Talvelan ammatiksi VI luokalta eroamisen jälkeen »Vanhemp. luona». Hänhän liittyi Jääkäripataljoona 27:ään 13. maaliskuuta 1916. Ylioppilastutkinnon hän suoritti Ressussa yksityisesti 1921. Merkittävä osa, 13 upseeriksi aikovaa 30 ikävuoden molemmin puolin, sai päästötodistuksen koulussa vuonna 1927 järjestetyillä kapitulanti-aliupseerikursseilla.

Yleisesti yksityisoppilaista voidaan vielä todeta, että tuo vuosittainen muutaman kymmenen hengen joukko koostui vuosien 1926—1939 yksityisoppilasmatrikkelien tietojen perusteella vajaalta puolelta osaltaan naisopiskelijoista. »Tyttöjen» — todellisuudessa hyvinkin eri-ikäisten ja eri ammattialoja edustavien naisten — askelia kuultiin siis jo silloin Ressun käytävillä.

Mielenkiintoinen tieto on vuonna 1903 syntyneen silloisen kersantin Vilho Pentikäisen Ressussa yksityisoppilaana suorittama V luokan oppimäärä 30. huhtikuuta 1927. Saksan kielen häneltä tentti legendaarinen Ressun opettaja Väinö Kataja. Pentikäinen toimi valokuvaustehtävissä pääesikunnassa 1928—1933 reserviluutnantiksi ylenneenä ja oli myös asian tuntijana useammassakin suomalaisessa elokuvassa. Hänet oli kuitenkin jo aiemmin värvätty vieraan vallan asiamieheksi, ja kun hän paljastui vuonna 1933, hänen onnistui paeta ennen pidätystä itärajan yli. Jatkosodan aikana hän toimi muun muassa suomalaisten sotavankien kuulustelijana.

Talvisota

Saksan ja Neuvostoliiton hyökkäys Puolaan syyskuussa 1939 herätti Suomessa vakavaa levottomuutta. Neuvostoliitto esitti kaikille Baltian maille vaatimuksia tukikohtien luovuttamisesta puna-armeijalle. Vaikka

Saksan ja Neuvostoliiton hyökkäämättömyyssopimuksen salaista lisäpöytäkirjaa - etupiirijakoa maitten rajavaltioissa - ei ollutkaan julkistettu, sellaisen olemassaolo kävi nopeasti ilmeiseksi. Saksa torjui kaikenlaiset suomalaisten lähentymisyritykset.

Neuvostoliitto esitti Suomelle 14. lokakuuta 1939 aluevaatimuksia Leningradin ympäristöstä, Suomenlahden saarista sekä Hankoniemeltä, samoin vaatimuksen linnoitettujen vyöhykkeiden (ns. Mannerheimlinjan) purkamisesta Kannaksella. Aluevaatimusasia ei ollut täysin uusi, sillä jo 1938 oli salaisissa Jartsevkeskusteluissa esitetty erilaisia skenaarioita sopimukseksi Suomen alueen puolustamisesta yhteistoiminnassa puna-armeijan kanssa. Ne torjuttiin. Keväällä 1939 Neuvostoliitto oli ehdottanut Suomenlahden saarien vuokraamista. Mannerheim kyllä ilmoitti Suomen hallitukselle, että sodan syttyessä noita saaria ei pystytä puolustamaan. Kun heinäkuun 1939 eduskuntavaalit olivat tulossa, hallitus piti keskustelua alueluovutuksista mahdollisena. Lokakuussa alkaneissa keskusteluissa mahdollisina pidettiin vähäisiä rajatarkistuksia, mutta vaatimukset laajemmista alueista tai Hankoniemestä torjuttiin ehdottomasti. Sellaisten läpimenoon eduskunnassa ei uskottu lainkaan.

Sodanuhan kasvaessa kenttäarmeija mobilisoitiin lokakuussa 1939 ylimääräisiin harjoituksiin ja joukot ryhmitettiin puolustukseen.

Kun Neuvostoliitto ei päässyt tavoitteisiinsa, se syytti Suomea rajaloukkauksista ja aloitti sotatoimet Suomea vastaan 30. marraskuuta 1939. Joulukuun alussa Terijoelle ilmaantui Otto Wille Kuusisen johtama Suomen kansanhallitus, joka julistuksessaan 1. joulukuuta 1939 totesi:

Ensimmäinen [kansanhallituksen] suomalainen armeijakunta saa kunnian tuoda pääkaupunkiin Suomen Kansanvaltaisen Tasavallan lipun ja pystyttää sen presidentin linnan harjalle, työtätekevien riemuksi ja kansan vihollisten kauhuksi.

Terijoen hallituksen sisäasiainministerinä toimi Venäjälle vuonna 1918 paennut Tuure Lehén, Kominternissä tunnetuksi tullut kapinaideologi ja Espanjan kävijä, joka oli Paavo Talvelan kanssa ollut samaan aikaan Ressussa kolme vuotta ylempänä. Ylioppilaaksi Lehén oli kirjoittanut vuonna 1913.

Sodanuhan vuoksi kouluhallitus oli keskeyttänyt koulutyön 11. lokakuuta 1939 koko maassa. Väestöä alkoi vapaaehtoisesti siirtyä Helsingistä pois. Kun sodan vaara alkoi tuntua etäiseltä, koulutyö palautui ennalleen lukioluokilla 20. marraskuuta 1939 ja

kaikilla luokilla 27. marraskuuta 1939. Neuvostoliiton hyökkäys Suomeen alkoi 30. marraskuuta 1939 kaikilla rintamilla. Sen ilmavoimat pommittivat samana päivänä Helsinkiä, ja muun muassa aivan koulun lähelle Kansakoulukadulle, Albertinkadulle, Luther-kirkkoon ja linja-autoasemalle osui lukuisia pommeja. Ilmapommitusten alettua koulutyö keskeytyi koko maassa heti. Oppilaat pyrkivät koteihinsa tilanteen salliessa ja edelleen pois kaupungista.

Rytin hallituksen ulkoministeriksi siirtyi 1. joulukuuta 1939 edellisen Cajanderin hallituksen valtiovarainministeri, 58-vuotias Väinö Tanner. Toinen ressu, Rudolf Holsti, ulkoministeri vuosilta 1919—1922, toimi Suomen pysyvänä edustajana Kansainliitossa vuosina 1927—1940. Suomen hallituksen edustajana Holsti vetosi Kansainliiton jäsenvaltioihin Suomen auttamiseksi. Kun Neuvostoliitto oli rikkonut hyökkääjänä järjestön peruskirjaa ja periaatteita, katsottiin sen saattaneen itsensä järjestön ulkopuolelle 14. joulukuuta 1939. Kansainliiton jäseniä kehoitettiin auttamaan Suomea.

Koulutyö oli keskeytyksissä aina elokuun 1. päivään saakka vuonna 1940 edellisen lukuvuoden osalta. Syksyn koulutyö alkoi sitten 1. lokakuuta 1940. Koulun 52 abiturienttia julistettiin ylioppilaisiksi ilman ylioppilastutkintoa 31. toukokuuta 1940.

Varttuneemmat oppilaat toimivat erilaisissa maanpuolustustehtävissä koulutyön ollessa keskeytyneenä. Suojeluskunnissa oli poikaosastoja. Sotatilan ajaksi perustettiin lisäksi tilapäinen Suomen Pojat-järjestö, jota kautta 12—17-vuotiailla oli mahdollisuus osallistua maanpuolustusta palveleviin aseettomiin tehtäviin.

Talvisodassa kaatui, kuoli haavoihinsa tai jäi kentälle yhteensä 53 Ressun entistä oppilasta. Koulun opettaja, nuorempi lehtori vänrikki Toivo Parikka kaatui Kuolemajärvellä 5. tammikuuta 1940. Yhtään koulussa silloin oppilaana ollutta ei kaatunut. Resson myöhempi rehtori Lauri Nukari mainitsee haastattelussaan 1970-luvulla, että hän rintamaupseerina tapasi talvisodan aikana Ressussa vuonna 1939 voimistelunopettajana aloittaneen Niilo Tammisaloon (1894—1982), jota hän luonnehti hyväksi upseeriksi. Tammisalo oli ollut vuonna 1919 Suomen jääpallo-maaajoukkueen pelaaja ja kirjoitti alan opaskirjan 1949.

Jatkosota

Vuoden 1940 Moskovan rauhan alueluovutusten jälkeen 420 000 suomalaista oli menettänyt kotinsa ja kotiseutunsa, 26 000 oli kaatunut, siviiliväestöä oli kuollut ilmapommituksissa ja lukuisat olivat invalidisoituneet.

Sotatoimet Euroopassa jatkuivat. Itävalta, Puolan länsiosia ja entinen Tšekkoslovakia olivat Saksan hallinnassa. Huhtikuussa Saksa valtasi Tanskan ja Norjan. Heinäkuuhun 1940 mennessä myös Hollanti, Belgia ja Ranska oli pakotettu Saksan miehitykseen. Neuvostoliitto oli liittänyt itseensä Puolan itäosan ja yli kymmenesosan Suomen maa-aluetta. Baltian maiden itsenäisyys päättyi kesän 1940 kuluessa, mikä herätti Suomessa suurta huolestusta. Länsikauppa Ruotsia lukuun ottamatta oli Saksan sotatoimien vuoksi käytännössä mahdotonta. Neuvostoliiton uhan torjumiseksi pyrittiin luomaan suhteet Saksaan vuoden 1918 tavoin uudelleen. Sen kanssa saatiin aikaan kauppasopimus kesäkuussa 1940, ja maa nousi Suomen suurimmaksi kauppakumppaniksi vuonna 1940. Neuvostoliitto katsoi etupiirisopimuksen olevan voimassa ja pyrki kaikin keinoin vaikuttamaan Suomen politiikkaan estämällä puolustusyhteistyön Ruotsin kanssa, hankaloittamalla Suomen talouselämää erilaisilla luovutettua aluetta koskevilla korvausvaatimuksilla, kieltäytymällä Suomelle tärkeän Enson rajaviivan tarkistuksesta, ampumalla alas Tallinnasta Helsinkiin matkanneen Aero O/Y:n matkustajakone Kalevan 24. kesäkuuta 1940 ja erityisesti pyrkimällä siirtämään kanadalais-brittiläisen Petsamon nikkelyhtiön kokonaan tai osittain Neuvostoliiton omistukseen.

Saksan asenne Suomea kohtaan muuttui kesällä 1940 Barbarossa-suunnitelman hahmotuttua tarkemmin. Heinäkuussa Saksan ulkoministeriö tiedusteli Suomen suhtautumista mahdolliseen Neuvostoliiton ja Saksan väliseen sotaan. Saksa suostui elokuussa neuvottelemaan asetoimituksista Suomelle sekä korvaamaan sen Norjaan huhtikuussa pysäyttämän aselastin. Suomen tulisi sallia Saksan ilmavoimien miehistön kauttakululiikenne Suomen läpi Norjan Kirkkonieheen. Ruotsihan oli jo kesäkuussa 1940 suostunut lomalais- ja materiaalikuljetuksiin Saksan ja Norjan välillä. Neuvostoliiton rautatiekuljetuksista rajalta Hankoon laadittiin sopimus syyskuun alussa 1940. Suomen puolelta kauttakulun yksityiskohdista matkusti Saksaan neuvottelemaan ressu, kenraali Paavo Talvela. Myönteisempi ilmapiiri näkyi myös Stadionilla syyskuussa 1940 järjestetyssä Suomi-Ruotsi-Saksa-yleisurheilumaaottelussa, jonka aikaan hakaristoliput liehuivat Mannerheimintiellä. Tarkoituksena oli luonnollisesti sitoa Suomi Saksan hyökkäyssuunnitelmaan.

Molotov vieraili Berliinissä ja nosti keskustelussa Hitlerin kanssa 13. marraskuuta 1940 esille »Suomen kysymyksen», jonka hän katsoi ainoaksi keskeneräiseksi jääneeksi sopimusasiaksi Saksan ja Neuvostoliiton kesken. Tästä hän lausui,

(...) että Venäjän hallitus katsoo velvollisuudekseen saattaa Suomen kysymyksen järjestykseen ja selkeäksi. Siihen ei tarvita mitään uusia sopimuksia. Vanha Saksan ja Venäjän sopimus asettaa Suomen Venäjän etupiiriin.

Tähän Hitler totesi, että

Saksa ei halua Itämerelle mitään sotaa ja että Suomi nikkelin ja puun toimittajana on ehdottomasti tarpeellinen. Se ei poliittisesti ole kiinnostava ja Saksa, toisin kuin Venäjä, ei ole yhtään Suomen aluetta miehittänyt. Saksalaisten joukkojen läpikulku päättyy muutoinkin näinä päivinä. Myöhempiä kuljetuksia ei sitten tapahdu. Ratkaiseva kysymys on, onko Venäjällä aikomus ryhtyä sotaan Suomea vastaan.

Pian levinnyt tieto Saksan julki tuodusta myönteisestä suhtautumisesta Suomea kohtaan lisäsi toiveita, että Suomen Moskovan 1940 rauhassa menettämät alueet olisi sittenkin mahdollista saada takaisin - voittamattomaksi tulkitun, koko läntisen Manner-Euroopan ja Atlantin rannikon valloittaneen sotilasmahdin Saksan avulla. Tähän valmistauduttiin erilaisilla yhteydenpidoilla. Paavo Talvela oli tässä keskeinen henkilö.

Saksan hyökkäyksen ajankohta täsmentyi ja liikekannallepanoa suunniteltiin Suomessakin. Suomalainen Waffen SS -vapaaehtoispataljoona lähti Saksaan toukokuussa useassa erässä salaisesti. Kesäkuun 20. päivänä 1941 sota-ajan vahvuisia yksiköitä oli valmiina ympäri maata. Saksa hyökkäsi Neuvostoliittoon 22. kesäkuuta, ja Hitler ilmoitti puheessaan Suomen olevan mukana. Suomi pidättäytyi hyökkäystoimista, mutta sen aluetta käytettiin Saksan lentoaseen tukialueena sekä miinoitteiden laskuun, jopa hyökkäys-hetkeä aiemmin. Kesäkuun 26. päivä maahan julistettiin sotatila. Suomalaiset vuoden 1940 rajan ylittäneet joukot saavuttivat vanhan rajan Karjalan kannaksella elo-syyskuun vaihteessa 1941. Suomen sotavoimat etenivät myös Suomen vanhan valtialueen yli Itä-Karjalaan Petroskoihin ja Karhumäkeen saakka. Kun ylipääällikkö ei suostunut vetäytymään vuoden 1939 rajoille, Englanti julisti Suomelle sodan 6. joulukuuta 1941. Churchill ilmoitti tätä ennen kirjeessä vanhalle ystävälleen Mannerheimille, että hän ei voi Neuvostoliiton painostaessa toimia toisin. Brittikoneet olivat kylläkin pommittaneet Saksankin alusten käyttämää Liinahamaria Petsamossa jo heinäkuussa 1941. Yhdysvallat ei julistanut sotaa Suomea vastaan koko jatkosodan aikana, vaikka se muutoin pyrki vaikuttamaan Suomen irtautumiseen Euroopan sodasta.

Vuodet 1941—1942. Koulutyö alkoi 24. marraskuuta 1941. Lukioluokkien oppilaat olivat maanpuolustustyössä, joten vain keskikoululuokat toimivat. Kevätlukukausi alkoi 7. tammikuuta 1942 ja päättyi maataloustöiden takia toukokuun alkupuolella 1942. Puolustusvoimissa palvelun vuoksi luokaltapääsyyyn ja ylioppilastutkintoon sovellettiin vuonna 1942 poikkeusmenettelyjä. Vuosikertomus mainitsee ensimmäiseksi kaatuneeksi VI luokan oppilaan Heimo Tuomen, 18 v., Saksan itärintamalla 15. heinäkuuta 1941. Muita olivat ylioppilaskokelas Risto Kuusinen, 18 v., 27. elokuuta 1941 Kannaksella, sekä V luokan oppilas Pauli Visapää, 16 v., Anuksessa 21. syyskuuta 1941.

Asepalveluksen vuoksi luokkien koot pienenevät. Keväällä 1942 ne olivat seuraavat:

V-luokat	58 koulussa, 3 asepalveluksessa
VI-luokat	55 koulussa, 15 asepalveluksessa
VII-luokat	26 koulussa, 29 asepalveluksessa
VIII-luokat	9 koulussa, 43 asepalveluksessa.

Varsin monet ressut toimivat rintamajoukoissa upseereina. Vuoden 1929 ylioppilas, lääkintäluutnantti Aarne Nikkilä hukui panssarilaiva *Ilmarisen* mukana 13. syyskuuta 1941. Samalla aluksella hukui 18-vuotias, vuoden Ressua käynyt Paul Baborin. Vuosina 1927—1932 Ressua käynyt kapteeni, Mannerheim-ritari Caj Toffer kaatui 31-vuotiaana Kannaksella 1942. Vuoden 1941 ylioppilas Heikki Niklander jäi vangiksi 7. elokuuta 1941 ja kuoli Karagandan vankileirillä vuonna 1942. Matti Halme, 22-vuotias vuosien 1930—1936 ressu, joutui vangiksi 26. elokuuta 1941 ja kuoli vankina Aktjubinskissa saman vuoden joulukuussa. Rintamalla ja muissa sotateoimissa vuoden 1941 aikana menehtyi yhteensä 63 ressua. Hangon rintamalla kaatui luutnantti Uno Mantere, 26 v.

Saksan sotajoukkoihin siirtyi ja itärintamalla taisteli kaikkiaan 14 ressua, joista kaksi oli vielä koululaisia. Kaikki neljä kaatunutta kuolivat vuonna 1941. Vuosikertomuksessa ei mainittu 6. marraskuussa 1941 Ukrainassa kaatunutta koulun V luokan oppilasta Ilkka Vapaavuorta.

Vuodet 1942—1943. Vuoden 1942 koulutyö alkoi 12. lokakuuta ja loppui 22. toukokuuta 1943. Koulussa kerättiin 6 700 kirjaa Itä-Karjalan nuorisolle. Äänislinnan yhteislyseoon lähetettiin Ressusta 26 pakettia erilaista tavaraa. Jokaiselle asepalveluksessa olevalle ressulle lähetettiin keräyksen tuloksena kunnollinen joulupaketti. Työvelvollisuus koski vuosina 1925—1927

syntyneitä, joita koulussa oli 222 kappaletta. Asevelvollisuusiän täytti heistä neljä; loman ajaksi uittotöihin määrättiin 27, metsätöihin 6, maataloustöihin 64, teollisuuden ja liikenteen tehtäviin 61 ja muihin puolustusvoimien tehtäviin 11.

Lukuvuoden päättyessä keväällä 1943 vahvuudet olivat

V-luokat	63 koulussa, 9 asepalveluksessa
VI-luokka	45 koulussa, 19 asepalveluksessa
VII-luokka	22 koulussa, 60 asepalveluksessa
VIII-luokka	6 koulussa, 21 asepalveluksessa.

Vuoden 1942 aikana 13 ressuria kaatui rintamalla, useimmat Itä-Karjalassa. Yhtään koulua paraikaa käynnystä ei kaatunut.

Vuodet 1943—1944. Vuoden 1943 koulutyö alkoi 1. lokakuuta. Koulutyö päättyi Helsingin suurpommituksiin 17. helmikuuta 1944.

Vuonna 1943 kaatuneita ressuria oli 17. Näistä neljä oli taistelulentäjiä. VIII luokan oppilas Reino Mäntyvaara, 20 v., kuoli lentokoneen syöksyssä 23. elokuuta 1943.

Vuonna 1944 kaatuneita ressuria oli 42, pääosin Karjalan kannakselta. Syyskuun 1944 alun aseleposopimuksen edellyttämässä Lapin sodassa kaatui kaksi ressuria: Vuosien 1920—1931 ressuria, kapteeni Viljo Kuhlberg kaatui Torniossa 3. lokakuuta 1944. Vuosien 1933—1938 ressuria, 22-vuotias luutnantti Sampo Lappi-Seppälä, haavoittui 31. lokakuuta 1944 Muoniossa ja kuoli samana päivänä Ruotsiin vietynä. Kaatuneita oppilaita olivat VI luokalta Valto Heino, 18 v. (14.3.1944), ylioppilaskokelas Martti Koutonen, 22 v. (14.3.1944), VI luokan oppilas Lauri Isosalo, 20 v. (10.6.1944, jäi kentälle), VI luokan oppilas Pentti Matikkala, 18 v. (28.6.1944) ja ylioppilaskokelas Veikko Finne, 22 v. (11.6.1944).

Lukuvuoden päättyessä keväällä 1944 vahvuudet olivat

V-luokka	72 koulussa, 3 asepalveluksessa
VI-luokka	48 koulussa, 24 asepalveluksessa
VII-luokka	37 koulussa, 26 asepalveluksessa
VIII-luokka	25 koulussa, 65 asepalveluksessa.

Sotilaspojat

Jatkosodan aikana merkittävää maanpuolustustehtävää suorittivat sotilaspojat, jotka osallistuivat maatalous- ja metsätöihin sekä erilaisiin keräystehtäviin. Esikuntien lähettitehtävissä suojeluskunta- ja sotilaspojat vapauttivat miehiä rintamapalvelukseen. Koulutyön keskeydyttyä 19. helmikuuta 1944 viranomaiset kehottivat lukiolaisia ilmoittautumaan ilmatorjunnan tehtäviin. Myös ressuria osallistui tuolloin sotilaspoikina Helsingin ilmatorjuntapattereiden taistelutehtäviin.

Asemiesopiskelijat

Asepalvelus keskeytti normaalin työnteon. Opintojen jatkamisen muodosta valtioneuvosto päätti vuonna 1943. Asiasta annettiin »Asetus sotatilan aikana asepalvelukseen astuneiden henkilöiden oppikouluopintojen järjestämisestä» (686/13.8.1943). Siinä todettiin, että

»sotatilan aikana asepalvelukseen astunut keskikoulun oppilas saadaan sotatilan kestäessä siirtää ylemmälle luokalle tai hänelle saadaan antaa päästötodistus keskikoulusteelta, vaikkei hän ole suorittanut vastaavan luokan oppimäärää harjoitusaineissa.

Sotatilan aikana asepalvelukseen astunut lukioasteen oppilas on oikeutettu sotatilan kestäessä sekä 3 §:ssä säädetyn ajan kuluessa jatkamaan opiskeluaan lukion oppimäärän suorittamista sekä 4 §:ssä mainittua ylioppilastutkintoa varten seuraavan suunnitelman osoittamalla tavalla (...)

Sotatilan päätyttyä ne lukioasteen oppilaat, jotka sotatilan aikana palvelukseen astuneina ovat vähintään yhden vuoden olleet asepalveluksessa, saavat kolmen vuoden aikana, luettuna vapautumispäivästä, tämän asetuksen suomin oikeuksin jatkaa opiskelunsa päätökseen ja suorittaa ylioppilastutkinnon.»

Sotatila päättyi Suomessa 26. syyskuuta 1947.

Muutkin kuin koulunkäynnin keskeyttäneet varsinaiset oppilaat oikeutettiin suorittamaan yksityisoppilaana puuttuvia opintoja oppilaitoksen johtajan toteamin ja hyväksymien edellytyksin.

Ressussa asetuksen mukaisia lukioasteen opintoja suoritti yhteensä 118 koulun keskeyttänyttä ressuria. Päästötai ylioppilastodistuksen sai 65 oppilasta vuonna **1945**, 32 oppilasta vuonna **1946**, 2 oppilasta vuonna **1947**, 1 oppilas vuonna **1948** ja 1 oppilas vuonna **1949**.

Kirjallisuus

ESLOKin jäsenet ja kokoukset.

ESLOKin arkistokaappi, Ressun lukio.

Hakkapeliitta nro 25-26, 1933.

Helsingin lyseo »Ressu» 1891-1951. Helsinki: Tilgmann 1951.

Helsingin lyseon aineisto Kansallisarkistossa: ressurujen haastattelut 1965-1966.

Helsingin suomalainen realliyseo 1891-1916. Muistojulkaisu, jonka 25-vuotisjuhlaan ovat toimittaneet nykyiset opettajat ja entiset oppilaat. Helsinki: Lilius & Hertzberg 1916.

Helsingin Suomalaisen Lyseon vuosikertomukset 1939-1945.

Holsti, Rudolf 1913: *The Relation of War to The Origin of The State*. Suomalaisen tiedeakatemia toimituksia B:13,1. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia.

Jääkärimatrikkeli. Helsinki: WSOY 1938.

Kaarninen, Mervi - Kaarninen, Pekka 2002: *Sivistyksen portti. Ylioppilastutkinnon historia*. Helsinki: Otava.

Keskisarja, Teemu 2010: »Verikoirat»; haastattelu A-studiossa 14.1.2010.

Keskisarja, Teemu 2015: esitelmä ESLOKin kuukausikokouksessa 15.12.2015.

Книга памяти финнам репрессированным за национальную принадлежность в СССР. Санкт-Петербург: ООО »Гйоль» 2010.

Kruhse, Pauli 2011: Vuoden 1944 sotilaspojan Yrjö Kaukaisen haastattelu »Puisto-patterin tykit jylsivät vielä aselevon jälkeen». *Lauttasaari-lehti* nro 34, 29.9.2011.

Record of the Conversation Between the Führer and the Chairman of the Council of People's Commissars, Molotov, in the Presence of the Reich Foreign Minister and (...). Documents on German Foreign Policy 1918-1945. Series D (1937-1945). Volume XI. The War Years. September 1, 1940—January 31, 1941. Asiakirja no. 328. London: Her Majesty's Stationary Office, 1961. Käännös Pauli Kruhse.

Ressun lukion arkisto.

Sinnemäki, Anssi 2011: *Vastakirja eli miten lapset syövät vallankumouksensa*. Helsinki: Paasilinna.

Stadin kundit koulutiellä. Helsingiläisiä koulupoikia vuosisadan vaihteessa. Helsinki: WSOY 1966.

Suomalainen Wirallinen Lehti, n:o 217, 1914.

Suomen asetuskokoelma (Punaisten julkaisemat numerot) N:o 10/1918 (ensimmäinen).

Suomen Kansanhallituksen julistus 1.12.1939.

Suomen sodissa 1939-1945 menehtyneet. Kansallisarkiston verkkotietokanta.

Suomen sotasurmat 1914-1922. Kansallisarkiston verkkotietokanta.

Tigerstedt, Örnulf 1943: *Vastavakoilu iskee*. Helsinki: Otava.

YLE, Elävä arkisto.